

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

УДК: 35.078

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-2\(14\)-213-223](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-2(14)-213-223)

Бень Ярослав Віталійович,

аспірант кафедри публічного управління та публічної служби, Національна академія державного управління при Президентові України, 03057, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 20, тел.: +38 (096) 1011218, e-mail: yarikben86@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0370-3225>

МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ МЕХАНІЗМІВ ДЕМОКРАТІЇ УЧАСТІ В СФЕРІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ: ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ, СУТНІСНІ ОЗНАКИ

Анотація. У публікації розкриваються методологічні аспекти наукових досліджень розбудови і функціонування механізмів демократії участі в Україні в період реформ. Зокрема, обґрунтовується походження поняття, зміст і сутнісні ознаки методів і методології відповідних наукових досліджень у галузі державного управління. Підкреслюється, що методологія науки державного управління є відносно новим надбанням наукової думки. Але вона враховує попередні здобутки розвитку людських знань про принципи, методи і прийоми дослідження різних статусів, явищ, процесів і феноменів у сфері пізнання Всесвіту, людини, суспільства та держави.

Аналізуються витоки методології з часів філософії Античності (Платон, Аристотель і ін.) та пізнання тогочасними мислителями сутності й змісту феномену демократії, яка існувала в публічному управлінні міста-полісу Афіни нетривалий період (IV ст. до н.е.), але донині привертає увагу учених і практиків до розбудови справедливої та ефективної системи демократичного публічного управління. Підкреслюється, що методи, як інструментарій наукового пізнання почали утверджуватися після «наукової революції» XVI-XVII ст. у Європі, а логіка (силлогізм) невдовзі стала першою універсальною методологією пізнання. При цьому, для соціогуманітарних наук «Золотою епохою» методології стало XIX ст., коли почали формуватися методологічні системи наукових досліджень в історії, соціології, економіці, праві тощо.

Згадані історично сформовані методології наукових досліджень були оптимально використані й при формуванні методології наукових досліджень у галузі державного управління. Під цією методологією запропоновано розуміти системи взаємозумовлених і різнорівневих (філософських, загальнонаукових, спеціальних) методів і їх груп, які становлять складно диференційований інструментарій пізнання явищ, процесів, статусів і феноменів державного управління, включаючи сутність, зміст, механізми і форми використання потенціалу партисипаторної демократії в публічному (державному) управлінні.

Ключові слова: метод, методологія, державне управління, демократія, демократія участі, партисипаторна демократія.

Ben Yaroslav Vitaliyovych,

postgraduate student, department of public administration and public service, National academy of Public administration under the President of Ukraine, 03057, Kyiv, st. Anton Cedika, 20, tel. : +38 (096) 1011218, e-mail: yarikben86@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0370-3225>

METHODOLOGY OF SCIENTIFIC RESEARCH OF MECHANISMS OF DEMOCRACY OF PARTICIPATION IN THE SPHERE OF PUBLIC ADMINISTRATION IN UKRAINE: CONCEPT, CONTENT, ESSENTIAL FEATURES

Annotation. The publication reveals the methodological aspects of research on the development and functioning of mechanisms of participatory democracy in Ukraine during the reforms. In particular, the origin of the concept, content and essential features of the methods and methodology of relevant research in the field of public administration are substantiated. It is emphasized that the methodology of public administration science is a relatively new acquisition of scientific thought. But it takes into account the previous achievements of human knowledge about the principles, methods and techniques of research of various statuses, phenomena, processes and phenomena in the field of knowledge of the universe, man, society and state.

The origins of methodology from the philosophy of Antiquity (Plato, Aristotle, etc.) and the knowledge of contemporary thinkers of the essence and content of the phenomenon of democracy, which existed in the public administration of the city-city of Athens for a short period (IV century BC), but still attracts the attention of scholars and practitioners to building a fair and effective system of democratic public administration. It is emphasized that methods as tools of scientific knowledge began to be established after the «scientific revolution» of the XVI-XVII centuries. In Europe, and logic (syllogism) soon became the first universal methodology of cognition. At the same time, for the socio-humanitarian sciences, the «golden age» of methodology was the XIX century, when methodological systems of scientific research in history, sociology, economics, law, etc. began to form.

These historically formed research methodologies have been optimally used in the formation of research methodologies in the field of public administration. Under this methodology it is proposed to understand the systems of interdependent and multilevel (philosophical, general scientific, special) methods and their groups, which are complex differentiated tools for understanding the phenomena, processes, statuses and phenomena of public administration, including the essence, content, mechanisms and forms of participatory potential public (state) governance.

Key words: method, methodology, public administration, democracy, participatory democracy, participatory democracy.

Постановка проблеми. Нами уже відзначалось у попередніх публікаціях що, вчення про демократію зародилось ще в Античному світі [1, с. 141-144]. Утім, хоча демократія в Афінах була нетривалим епізодом в історії Античності, категорія «кратос» (з грец. – *κράτος* «влада, сила») продовжувала зберігати свою актуальність у публічному управлінні Стародавньої Греції задовго до розгортання демократичного правління в Афінах.

Так Н. Лоро пише, що в 462 р.до н.е. лідер демократичної партії Афін Ефіальт, який став першим політиком, котрий після Клісфена сформував дієві політичні та управлінські механізми розгортання демократії в Афінах, атакував аристократичний трибунал Ареопага, віднявши в нього будь-які важелі впливу на політико-правове життя полісу. Але, через короткий час він був вбитим і повністю зникає з пам'яті афінян. Лише Періклу вдалося використати ініціативи Ефіальта для встановлення демократичного правління в Афінах [2, с. 98-103].

Демократичне правління за доби Античності досягло свого найвищого розвитку в публічно-управлінських практиках міста-полісу Афіни у IV ст. до н.е., за часів легендарного Перікла. Саме у цей час Аристотель обґрунтував основи вчення про демократію (з грец. *δημοκρατία* – «народне управління»), які зберігають свою актуальність для пізнання сутності народовладдя й сьогодні. У тому числі, й щодо сутності партисипаторної демократії, яка утвердилася століттями пізніше.

Наступники Аристотеля всебічно описали та прокоментували ті з його творів, які дійшли до європейських мислителів (Т. Аквінський і ін.) лише

у XII ст., через арабів. Але сутність і зміст вчення Аристотеля про демократію отримало самі різні оцінки українських і зарубіжних мислителів і учених, зумовлені особливостями їх епох. Так, у першій пол. XX ст., яка позначилася двома драматичними світовими війнами, що стали силовою фазою політики тодішніх авторитарних режимів у Європі та в світі в цілому, демократія сприймалась у неоднозначній конотації.

До прикладу, у сер. XX ст. Л. Окіншевич так описав суть вчення Аристотеля про державу, суспільство та демократію: «Для того щоб встановити самий тип державного устрою в кожному конкретному випадкові, необхідно запроваджувати ще додатковий критерій розподілу: правління держави в інтересах всього суспільства, чи – правління у власних інтересах володаря чи володарів. Після цього можна встановити, чи відноситься певна держава з одноособовим правлінням до монархії, чи до тиранії; з правлінням групи людей – до аристократії, чи – до олігархії; з правлінням народних мас – до політії, чи до демократії (цим терміном Аристотель визначає правління черні в вузько зрозумілих своїх інтересах, тобто – те, що його інші сучасники, – і ми тепер за ними, – зовуть терміном *охлократії*)» [3, с. 29].

Залишаючи поза межами цієї статті споконвічний і триваючий нині дискурс про походження, форми і користь для суспільства та держави демократії, відзначимо, що заслуга Аристотеля полягає не лише в запровадженні ним цієї категорії в античний філософський дискурс, а і в формуванні методів дослідження цього політико-правового феномену. Зважаючи на

те, що єдиною наукою, яку визнавали такою в Античній Греції була математика й геометрія, пізнання світу, людини і суспільства здійснювалося в Античності через філософію. Разом з тим, і антична філософія, хоча й була відділена від згаданих наук, несла на собі їх відбиток. Так, за свідченням Ж. Дюгамеля, Платон на стінах своєї школи написав *«Немає входу для того, хто не геометр»* [4, с. 6].

Із IV ст. до н.е., з часів Аристотеля, світогляд якого був сформований насамперед на критиці ідей Платона, було сформовано загальний філософський рівень пізнання демократії як політико-правового явища та соціально-правового феномену. Пізнання демократії було сформовано з застосування таких прийомів філософського дискурсу, як спостереження та опис, абстрагування та конкретизація, індукція та дедукція та інших, які пізніше склали основу логіки. Якщо антична філософія була насамперед системою світоглядних цінностей, які тісно перепліталися з міфічно-релігійним світоглядом давніх греків, то логіка (силлогізм) стала інструментарієм для формування й пізнання цих цінностей.

При цьому, найважливішим досягненням античної філософії стало формування методологічних принципів пізнання, що різнилися з повсякденними знаннями пересічної людини про оточуючий її світ, але не суперечили цим знанням, а розвивали їх на якісно новому рівні. Щодо останнього Г. Спенсер у своїй роботі влучно писав наступне: *«Походження науки» писав: «Факт, – що наука то побутове знання за своєю природою споріднені, що перше лише репрезентує друге в розширеній*

формі, – має бути покладеним в основі всієї теорії науки, її розвитку, відношення різних її частин між собою» [5, с. 9].

Разом із тим, не зважаючи на феномени «дедуктики Аристотеля», «герменевтики Платона», методологія, у її сучасному значенні утверджується значно пізніше, під час становлення логіки, після Реформації та наукової революції, яка, на думку Ю. Харарі, 500 років тому виокремила науку від міфів, релігії та філософії [6, с. 10], а також після секуляризації суспільного життя та становлення світської філософії природного права [7, с. 390–392] й науки в цілому. Розвиток науки сприяв і розвиткові знань про методи і способи дослідження різних об'єктів, явищ і процесів, а також сприяв утвердженню різних методологій дослідження політико-правових і державно-управлінських феноменів, одним із яких залишається на сьогодні й демократія участі.

Аналіз досліджень і публікацій.

Питання теорії та практики механізмів залучення громадськості до участі в державному управлінні та соціальна природа партисипативної демократії досліджувались у роботах учених з державного управління (М. Гирик, В. Олуйко, Л. Пашко, О. Пухкал, І. Сурай, Т. Федоренко, С. Хаджирадева та ін.) та права (Г. Берченко, В. Нестерович, О. Лотюк, В. Погорілко, А. Селіванов, О. Скрипнюк, В. Федоренко, В. Шаповал і ін.). Ця стаття логічно продовжує наші попередні дослідження, присвячені генезису та еволюціонуванню демократії участі [1, 8].

Метою статті є обґрунтування сутності та змісту категорії методології наукового дослідження розбудови і функціонування механізмів демо-

кратії участі в Україні в період реформ, у історичні ретроспективі її розвитку.

Виклад основного матеріалу.

Методологія наукових досліджень стала важливою складовою формування, розвитку й приросту знань в усіх галузях науки після Реформації. При цьому, приріст наукових знань та розвиток методології сприяли диференціації системи наук, розширенню та поглибленню сфер наукового пізнання. Один з основоположників позитивізму та засновник соціології О. Конт у першій пол. XIX ст. виокремлював наступну систему наук: математика, астрономія, хімія, фізіологія, соціальна фізика, що *«повністю відповідала родовіду науки»* [5, с. 18].

Водночас, навіть на час обґрунтування О. Контом його «системи наук», в світі існувало набагато більше галузей знань. Зокрема, в XIX ст. отримали свій розвиток історія, економіка, право та ін. З одного боку, їх можна віднести за О. Контом до т.з. «соціальної фізики», а з іншого, – ці науки отримали самостійний і рельєфний предмет наукового дослідження, а відповідно й виокремлений апарат наукових досліджень. Хоча, виокремлення найбільш ефективних методів наукових досліджень виявилось завданням тривалим і складним.

До того ж, виявлення методу, його ідентифікація та апробація була ключем до пізнання досліджуваних об'єктів, явищ і процесів. У цьому контексті можемо навести слова ректора імператорського Університету Св. Володимира, автора одного з перших видань «Юридична енциклопедія» (1868 р.) М. Ренненкампа, який цілком слушно наголошував, що: *«методи – це є тільки шляхи і прийоми, які має засто-*

совувати думка, відшуковуючи істину, але вірне застосування та дія цих інструментів надзвичайно важливі: вони запобігають даремній втраті сил і помилкам, ведуть навпрямки до пошуку істини і утверджують наукову достовірність» [9, с. 270]. Але, застосування методів поодиночі не дозволяє сформувати цілісні знання про дослідження.

У цьому сенсі можемо погодитись із Т. Федоренко, яка у своєму дослідженні про демократію участі в медичній сфері пише про те, що чи не найбільш важливим результатом дослідження методів у XIX ст. стало усвідомлення, що застосування методів наукового пізнання поодиночі, або ж у довільному порядку, не дає того ефекту, яким наділене системне застосування обраних і скомпонованих методів, які у своїй системі утворюють методологію. Це дало змогу виділити методологію – науку про методи, як науку для всіх інших наук [10, с. 48]. Методологія, після формування в XX ст. науки державного управління, отримала свій розвиток і у цій сфері знань.

Щодо дослідження демократії, то її проблематика, включаючи і й питання демократії участі, стає предметом наукових досліджень філософії, історії, соціології та права з часу утвердження ідей народовладдя в філософській думці (Дж. Лок, Ж.-Ж. Руссо, Ш.-Л. Монтеск'є й ін.), у практиках народовладдя, зокрема, в швейцарській референдній демократії XV-XVII ст. [11, с. 72-75], а після прийняття перших конституцій в кін. XVIII ст. – XIX ст. в державах Європи та Америки і в конституційній правотворчій, правозастосовній і юрисдикційній практиках. Адже до цього, як писав О. Градовський, *«прадавнина, власне, і не могла постати*

у наукове, тобто критичне ставлення до держави. Людина до такого ступеню поглиналась поняттям громадянина, особистість так зникала в державі, що пізнання природи і організації суспільства не могло знайти для себе вільного та не переповненого національними упередженнями розуму» [12, с. 4].

Після трансформації демократії з привабливої ідеї про справедливе управління з широким залученням громадськості та давніх демократичних практик народовладдя, що були притаманні й слов'янським народам через феномен «вічевої демократії» [13, с. 134-139], у конституційну форму безпосереднього та представницького народовладдя, проблеми теорії та практики конституційної демократії привернули значну увагу науковців. Учені й мислителі Нового та Новітнього часу (В. Біблер, К. Бідерман, Й. Блюнчлі, Г. Вайц, М. Вебер, В. Вінделбанд, Г.В. Гегель, Й. Гельд, Р. Гнейст, О. Градовський, А. Дайсі, Ж. Дюгамель, А. Дюнан, І. Кант, В. Крзегартен, М. Ковалевський, О. Конт, С. Котляревський, Л. Лауден, С. Лоу, К. Маркс, Дж. Міл, К. Поппер, М. Ренненкампф, К. Тахтарев, А. де Токвіль, М. Чичерін, Л. Штейн та ін. обґрунтовували численні струнки теорії демократії, які передбачали комплексне і системне залучення громадян до управління державними справами.

Зокрема, А. де Токвіль у своїй всевітньо відомій праці «Демократія в Америці» писав наступне: «Жоден громадянин Сполучених Штатів не може навіть припустити щоб влада існувала поза самим суспільством. Народ бере участь у складенні законів, виборах законодавців, у їх реалізації – обранням агентів виконавчої влади; сміливо мож-

на сказати, що він управляє сам собою ...» [14, с. 67]. На наш погляд, теоретико-методологічні підходи, запроваджені А. де Токвілем щодо пізнання сутності демократії, по-суті, виражають призначення демократії участі у системі американського демократичного врядування.

А. де Токвіль не зводить вплив громадськості на державне управління виключно до електоральної демократії. Він наділяє громадян не тільки широкими повноваженнями у частині формування всіх органів публічної влади у США (як тут не згадати виборність суддів, що нині лише дискутується в Україні), а й функціями громадського контролю за реалізацією державними органами уже прийнятих законів. Подібні традиції партиципаторної демократії сягають своїм корінням часів заснування перших колоній в Новому Світі «... волелюбними пуританами, в очах яких суспільний договір не був якоюсь абстрактною теорією, а самим звичайним способом вирішувати свої справи» [15, с. 144].

Популярність досліджень демократії та використання при цьому історичних методологічних принципів і історично-ретроспективного методу спонукала до пошуку російськими істориками і правниками витоків «демократії» в Росії навіть у царський період, коли демократії не могло бути за визначенням. Прикладом цього є робота М. Хлебнікова «Про вплив суспільства на організацію держави у царський період Руської історії» (1869 р.) [16]. Або ж іще більш рання робота В. Лешкова «Російський народ і держава. Історія російського суспільного права до XVIII ст.» (1858 р.), в якій автор писав, що

«... між приватними особами, або приватним, цивільним елементом, і між державним союзом чи загальним, політичним елементом відбувається в усій Історії, антагонізм, який для свого розв'язання вимагає посередницьких об'єднань. Приватні особи мають входити до них, вступаючи то у випадкові, умовні зв'язки, – в громадянському суспільстві Гегеля, чи у договірні громади у деяких російських дослідників, – то у громадські спілки, органічні, необхідні, як сім'я, громади, стани, поєднання матеріальних і духовних зв'язків яких спроможні нерозривно скріпити вічний державний союз» [17, с. I].

Не зважаючи на еkleктичність твердження В. Лешкова про скріплення громадянського суспільства *«вічним державним союзом»*, його вчення про завдання, метод і систему *«суспільного права»* отримала свій розвиток у теорії права та галузевих юридичних науках, зокрема, у теорії адміністративного права, яке справило значний вплив на формування та утвердження сучасного державного управління. Так, до прикладу, М. Шпилевський не лише підтримував доктрину суспільного права В. Лешкова, а й передбачав, що ця широка галузь знань мусить розчепитись на два компоненти народного життя – політичну демологію та соціальну демологію [18, с. 132-133]. Очевидно, йшлося про наукові підходи до ідентифікації народу, як політичного суб'єкта та носія суверенітету та про громадянське суспільство, як суб'єкт, який представляє неполітичні відносини у стосунках з державою й бере участь у державному управлінні. Також звернемо увагу, на прикладі роботи В. Лешкова, що уже в середині XIX ст. учені, що працювали в Російській

імперії, до складу якої входили і Українські землі та імператорські університети в Києві, Одесі та Харькові, чітко володіли знаннями про громадянське суспільство, дефініцію якого обґрунтував Г.В. Гегель у роботі *«Філософія права»* [19, с. 228], а також про закони і закономірності його взаємодії в сфері державного управління.

Для розуміння методів і методології дослідження сутності, змісту, методів, форм і механізмів реалізації демократії участі в державному управлінні можна звернутися до робіт інших представників теорії адміністративного (поліцейського) права, або ж права внутрішнього управління, сформованої в кінці XIX – на поч. XX ст. Зокрема, В. Івановський визначив, що *«під ім'ям методу науки розуміється сукупність прийомів, що застосовуються в видах розкриття наукової істини»* [20, с. 6]. Серед основних методів дослідження в праві внутрішнього права В. Івановський відносить індуктивний метод, історико-порівняльний або соціологічний і, власне, юридичний метод, за допомогою якого вивчається *«виключно юридична сторона держави і державної діяльності»* [20, с. 14].

Згадуваний М. Шпилевський писав, що поліцейське або суспільне право, в методологічному сенсі, може бути вивчене з трьох точок зору: догматичної, політичної та філософської. У першому випадку, на право дивляться як на сукупність догматів. При цьому, за основу вивчення беруть догму позитивного права і вивчають її з суто формальної сторони, не приймаючи до уваги зв'язок між правовими нормами і життєвими відносинами, що урегульовані ці норми. Для політичного методу притаманний прагматизм –

бажання встановити і вивчити зв'язок між правом і суспільними відносинами, що є предметом його регулювання. Врешті право може вивчатися з позицій пізнання його природи, використовуючи для цього насамперед дедуктивний і індуктивний метод [18, с. 149-150].

Із часом вчення про методи і методологію в науці державного управління отримало свій розвиток і в незалежній Україні. Підрозділи і окремі рубрики дисертацій і монографій, присвячених вивченню проблем теорії та практики державного управління містять положення про методологію їх дослідження, під якою науковці розуміють системи взаємозумовлених і різнорівневих (філософських, загальнонаукових, спеціальних) методів і їх груп, які становлять складно диференційований інструментарій пізнання явищ, процесів, статусів і феноменів державного управління, включаючи сутність, зміст, механізми і форми використання потенціалу партисипаторної демократії в публічному (державному) управлінні.

Таким чином, методологія державно-управлінських досліджень на сьогодні достатньо досліджена, по-перше, як науковознавча категорія, по-друге, стосовно основних предметів наукових досліджень у галузі державного управління. Так, у «Енциклопедичному словнику з державного управління» (2010 р.) під методологією запропоновано розуміти *«систему способів організації та здійснення теоретичної і практичної діяльності, а також вчення про цю систему – її структуру, логічну організацію. Методологія охоплює три підсистеми: методологію науки (вчення про систему способів ор-*

ганізації і здійснення наукового пізнання, а також побудову систем наукових знань), яка поділяється на змістову та формальну методологію; методологію наукового дослідження (систему способів наукового дослідження певних об'єктів), яка поділяється на філософську, загальнонаукову та конкретнонаукову методологію, а також методологію практичної діяльності (систему способів організації та здійснення практичної діяльності)» [21, с. 10].

У контексті нашої публікації становить інтерес насамперед другий компонент вище наведених значень категорії «методологія» в державному управлінні, а саме – методологія наукового дослідження. Останнє визначається в науці державного управління, як *«вчення про принципи, прийоми і операції, побудову, форми і засоби наукового пізнання»* [21, с. 414].

Очевидно, що методологія наукового дослідження є важливим інструментарієм логічного формування та поширення цінності наукових знань і світоглядних принципів дослідників у практику, насамперед державно-управлінську. Що ж до її структури, тобто, внутрішньої побудови, «конструкції», то наукознавці обґрунтовують наявність у будь-якій цілісній методології відповідних рівнів, зрізів. Зокрема, українські наукознавці пишуть про диференційоване втілення в таких видах методології: філософська методологія; загальнонаукова методологія; конкретно-наукова методологія; методика та техніка наукових досліджень [21, с. 128]. Відповідні рівні методології у своєму поєднанні утворюють систему методології, яка традиційно використовується для проведення наукових, у тому числі й

дисертаційних досліджень, у різних галузях науки, включаючи науку державного управління. Не є винятком і методологія досліджень потенціалу партисипаторної демократії в державному управлінні.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, можемо зробити висновок, що методологія державного управління втілює в собі здобутки методології наукових досліджень від часів Античності до сьогодення, але зберігає свою специфіку, зумовлену предметом відповідних наукових досліджень. До того ж, у науці державного управління, як і у будь-якій іншій галузі знань, методологія дослідження конкретного предмету та об'єкту зумовлюється їх специфікою, а також метою та завданнями, які стоять перед дослідником.

Так, методологія дослідження потенціалу партисипаторної демократії в державному управлінні, на наш погляд, є системою взаємозумовлених, підпорядкованих меті та завданням дослідження, філософських, загальнонаукових і спеціальних методів пізнання сутності та змісту демократії участі та її потенціалу в державному управлінні. Сутнісними ознаками цієї методології є: предметна зумовленість; цілісність і комплексний характер; диференційованість; вичерпність у межах предмету дослідження; інтегральний характер та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бень Я. В. Щодо утвердження демократії участі в публічному управлінні держав Античності // *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 2. С. 137-146.

2. Лоро Н. Разделенный город: Забвение в памяти Афин. Пер. с франц., предисл. и примеч. С. Ермакова. Москва: Новое литератур. обозрение, 2021. 360 с.

3. Окінашевич Л. Огляд історії філософії права. Частина перша. Мюнхен: Український Вільний Університет, 1948. 130 с.

4. Дюгамель Ж.М. Методы умозрительных наук. Пер. П.А. Хлебникова. С.-Петербург: Изд-е Н.Л. Тиблена, 1867. 110 с.

5. Спенсер Г. Происхождение науки. Пер. с англ. С.-Петербург: Изд-е О.Н. Поповой, 1898. 87 с.

6. Харари Ю.Н. *Sapiens*. Краткая история человечества; пер. с англ. Л. Сумм. Москва: Синдбад, 2016. 520 с., ил.

7. Бачинін В.А., М.І. Панов. Філософія права : підручн. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. 472.

8. Бень Я.В. Утвердження партисипаторної демократії в публічному управлінні держав Європи: від Середньовіччя – до розвитку доктрини і практики конституційної держави з друг. пол. XIX ст. – до поч. XX ст. // *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 4 (10). С. 135-150.

9. Ренненкампф Н. Очерки юридической энциклопедии. Киев: В Университ. типогр., 1868. 313 с.

10. Федоренко Т.А. Механізм участі громадськості в формуванні та реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я. Дисертац. на здоб. наук. ступеня канд. наук з держ. управл / НАДУ. Київ, 2020. 247 с.

11. Стефанчук Р.О., Федоренко В.Л. Всеукраїнський референдум у системі референдної демократії: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 162 с.

12. Градовский А.Д. Собрание сочинений. Том первый. С.-Петербург: Типограф. М.М. Стасюлевича, 1899. 419 с.

13. Народовладдя в Україні: глобалізаційні виклики : монографія / Р.О. Стефанчук, С.О. Кузніченко, І.М. Мишак, О.В. Совгиря, В.Л. Федоренко, А.О. Янчук. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 764 с.

14. Токвиль А.Д. Демократия в Америке. Пер. с двенадцатого изд. пересмотренного, исправл. и дополн. А. Якубовичем. Том первый. Киев: В Типогр. А. Гаммершмида, 1860. 279 с.

15. Тахтарев К. От представительства к народовластию. К изучению новейших стремлений политического развития современного общества. С.-Петербург: Изд-е «Библиотеки Общественного». 228 с.

16. Хлебников Н. О влиянии общества на организацию государства в царский период русской истории. С.-Петербург: Типограф. А.М. Котомина, 1866. XVI с., 384 с., II с.

17. Лешков В.Н. Русский народ и государство : История рус. обществ. права до XVIII в. / Соч. В. Лешкова. Москва: Унив. тип., 1858. [6], II, IV, 613 с.

18. Шпилевский М. Полицейское право, как самостоятельная отрасль правоведения. Одесса: Типогр. Ульриха и Шульце, 1875. 196 с.

19. Гегель Г.В.Ф. Философия права. Пер. с нем.: Ред. и сост. Д.А. Керимов и В.С. Нерсисянц. Москва: Мысль, 1990. 524 с.

20. Ивановский В.В. Учебник административного права (Полицейское право. Право внутреннего управления). Казань: Типо-литография Императорского Ун-та, 1907. 546 с., X с.

21. Энциклопедичний словник з державного управління. Уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін. За ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трошинського, Ю.П. Сурміна. Київ: НАДУ, 2010. С. 414 (820 с).

22. Данильян О.Г., Дзьобан О.П. Організація та методологія наукових досліджень: навч. посіб. Харків: Право, 2017. 448 с.

REFERENCES:

1. Ben, Ya. V. (2020). Shchodo utverdzhennia demokratii uchasti v publichnomu upravlinni derzhav Antychnosti [On the establishment of democracy in public administration of antiquity]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia* – *Expert: paradigms of legal sciences and public administration*, 4(10), 135-150 [in Ukrainian].

paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia – *Expert: paradigms of legal sciences and public administration*, 2, 137-146 [in Ukrainian].

2. Loro, N. (2021). *Razdelennyi gorod: Zabvenie v pamiati Afin [The Divided City: Oblivion in the Memory of Athens]*. (S. Ermakov, Trans). Moscow: Novoe literat. obozrenie [in Russian].

3. Okinashevych, L. (1948). *Ohliad istorii filosofii prava [Review of the history of philosophy of law]*. (Vols. 1). Munich: Ukrainyskyi Vilnyi Universytet [in Ukrainian].

4. Duhamel, J.-M. (1867). *Metody umozritelnykh nauk [The methods of speculative sciences]*. (P.A. Khlebnikov, Trans). Saint Petersburg: Izd-e N.L. Tiblena [in Russian].

5. Spenser, G. (1898). *Proiskhozhdienie nauki [The Origin of Science]*. Saint Petersburg: Izd-e O.N. Popovoi [in Russian].

6. Harari, Yu.N. (2016). *Sapiens. Kratkaia istoriia chelovechestva [Sapiens: A Brief History of Humankind]*. (L. Summ, Trans). Moscow: Sindbad [in Russian].

7. Bachynin, V.A., Panov, M.I. (2002). *Filosofia prava [Philosophy of law]*. Kyiv: Vydavnychiy Dim «In Yure» [in Ukrainian].

8. Ben, Ya.V. (2020). Utverdzhennia partysypatornoi demokratii v publichnomu upravlinni derzhav Yevropy: vid Serednovichchia – do rozvytku doktryny i praktyky konstytutsiinoi derzhavy z druh. pol. XIX st. – do poch. XX st. [The establishment of participatory democracy in the public administration of European states: from the Middle Ages to the development of the doctrine and practice of the constitutional state with friends. sex. XIX century – to the beginning XX century]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia* – *Expert: paradigms of legal sciences and public administration*, 4(10), 135-150 [in Ukrainian].

9. Rennenkampff, N. (1868). *Ocherki iuridicheskoi entciklopedii [Essays on the legal encyclopedia]*. Kiev: V Unyversyt. typohr. [in Russian].

10. Fedorenko, T.A. (2020). Mekhanizm uchasti hromadskosti v formuvanni ta

realizatsii derzhavnoi polityky u sferi okhorony zdorovia [Mechanism of public participation in the formation and implementation of state policy in the field of health care]. *Candidate's thesis*. Kyiv: NADU [in Ukrainian].

11. Stefanchuk, R.O., Fedorenko, V.L. (2020). *Vseukrainskyi referendum u systemi referendumoi demokratii* [All-Ukrainian referendum in the system of referendum democracy]. Odesa: Vydavnychiy dim «Helvetyka» [in Ukrainian].

12. Hradovskiy, A.D. (1899). *Sobranie sochinenii* [Collected Works]. (Vols. 1). Saint Petersburg: Tipohraf. M.M. Stasiulevycha [in Russian].

13. Stefanchuk, R.O., Kuznichenko, S.O., Myshak, I.M., Sovhyria, O.V., Fedorenko, V.L., Yanchuk, A.O. (2020). *Narodovladdia v Ukraini: hlobalizatsiini vyklyky* [People's power in Ukraine: globalization challenges]. Odesa: Vydavnychiy dim «Helvetyka» [in Ukrainian].

14. Tokvil, A.D. (1860). *Demokratia v Amerike* [Democracy in America]. (12th ed.). (A. Iakubovich, Trans). (Vols. 1). Kiev: V Tipogr. A. Gammershmida [in Russian].

15. Takhtarev, K. (1907). *Ot predstavitelstva k narodovlastiiu. K izucheniiu noveishikh stremlenii politicheskogo razvitiia sovremennogo obshchestva* [From representation to democracy. To the study of the latest aspirations of the political development of modern society]. Saint Petersburg: Izd-e «Biblioteki Obshchestvoznaniia» [in Russian].

16. Khlebnikov, N. (1866). *O vliianii obshchestva na organizatciiu gosudarstva v*

tcarskii period russkoi istorii [On the influence of society on the organization of the state in the tsarist period of Russian history]. Saint Petersburg: Tipograf. A.M. Kotomina [in Russian].

17. Leshkov, V.N. (1858). *Russkii narod i gosudarstvo : Istoriia rus. obshchestv. prava do XVIII v.* [The Russian people and the state: History of Rus. societies. rights up to the 18th century]. Moscow: Univ. tip. [in Russian].

18. Shpilevskii, M. (1875). *Politceiskoe pravo, kak samostoitelnaia otrasl pravovedeniia* [Police law as an independent branch of jurisprudence]. Odesa: Tipogr. Ulrikha i Shultce [in Russian].

19. Gegel, G.V.F. (1990). *Filosofia prava* [Philosophy of Law]. (D.A. Kerimov, V.S. Nersesiants, Trans). Moscow: Mysl [in Russian].

20. Ivanovskii, V.V. (1907). *Uchebnik administrativnogo prava (Politceiskoe pravo. Pravo vnutrennego upravleniia)* [Administrative Law Textbook (Police Law. Internal Management Law)]. Kazan: Tipo-litografiia Imperatorskogo Un-ta, [in Russian].

21. Surmin, Yu.P., Bakumenko, V.D., Mykhnenko, A.M., et al. (2010). *Entsyklopedychnyi slovnyk z derzhavnoho upravlinnia* [Encyclopedic dictionary of public administration]. Yu.V. Kovbasiuk, V.P. Troshchynskiy, Yu.P. Surmin (Eds.). Kyiv: NADU [in Ukrainian].

22. Danylian, O.H., Dzoban, O.P. (2017). *Orhanizatsiia ta metodolohiia naukovykh doslidzhen* [Organization and methodology of scientific research]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].